

1.01
Prejeto 15. 5. 2007

UDK 343.322(4)"1939/1945"

Boris Mlakar*

Ideološke osnove kolaboracije v Evropi med drugo svetovno vojno ter kratka primerjava s Slovenijo**

IZVLEČEK

Avtor na podlagi obširne literature in v manjši meri tudi arhivskih virov obravnava upravljanje ideoloških in političnih osnov za različne oblike in stopnje kolaboracije z okupacijskimi oblastmi med drugo svetovno vojno v nekaterih izbranih evropskih deželah. Konkretno zadevne primere nato na kratko primerja s položajem oziroma dogajanjem v zasedeni Sloveniji. Ugotavlja, da ima med omenjenimi ideološkimi pogoji v Zahodni Evropi in v baltiških deželah pglavitno vlogo prisotnost nacističnih in skrajnih nacionalističnih gibanj. V tej zvezi je prihajalo tudi do poskusov ustvaritve neke vrste fašistične internacionale, ki jih je nacistično vodstvo kanaliziralo v boj za t. i. "Novo Evropo". Ponekod je bil zelo pomemben tudi antisemitizem, predvsem pa vse bolj izrazit antikomunizem oziroma strah pred prevlado Sovjetske zveze v Evropi. Slednje je v povezavi z nasilnim nastopanjem partizanstva značilno tudi za Slovenijo. Vsepovsod pa pri nastanku kolaboracije igra vlogo tudi oportunističen ter boj za preživetje, pri čemer gre oportunističen urščati med ideološke osnove le z veliko mero rezerve.

Ključne besede: Evropa, Slovenija, druga svetovna vojna, okupacija, okupacijski sistemi, kolaboracija, ideologija, nacizem, nacionalizem, antisemitizem

ABSTRACT

THE IDEOLOGICAL BASES OF THE COLLABORATION IN EUROPE DURING THE SECOND WORLD WAR AND A SHORT COMPARISON WITH SLOVENIA

Using extensive literature and some archive sources, the author explores the ideological and political bases of various forms and degrees of the collaboration with occupying regimes in selected European countries during the Second World War. Individual cases are then briefly compared with the situation and events in the occupied Slovenia. He concludes that, in Western Europe and the Baltic states, the main ideological role was played by extreme nationalist movements. In this respect, there were also attempts to create some kind of Fascist International, which the Nazi leadership intended to mobilise in its campaign for the

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000, Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: boris.mlakar@inz.si

** Projekt št. J6-6180-0501 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. / The authors acknowledge the financial support from the state budget by the Slovenian Research Agency (Project No. J6-6180-0501)"

so-called 'new Europe'. In some areas, anti-Semitism and anti-Communism, i.e. the fear of a Soviet domination, featured prominently. The latter, reinforced by the violent attitudes of the partisan movement, was typical of Slovenia. Everywhere, the emergence of collaboration was connected with survival and opportunism, although the latter may only be classified as an ideological basis conditionally.

Key words: Europa, Slovenia, second World War, occupation, occupying regimes, collaboration, ideology, Nazism, nationalism, anti-Semitism

Pojem kolaboracije se je v današnjem pomenu uveljavil med drugo svetovno vojno. Za njenega začetnika velja maršal Philippe Pétain, ki je po svojem sestanku s Hitlerjem oktobra 1940 napovedal "kolaboracijo" preostanka francoske države z zmagovito Nemčijo.¹ Kasneje je pojem pokrtil tudi druge sfere odnosov med okupacijskimi oblastmi ter okupiranim ozemljem oziroma prebivalstvom, in sicer tisti del, ki ga slabšalno označujemo kot sodelovanje s sovražnikom, podpiranje okupacijske sile, delovanje proti temeljnim narodnim interesom ali pa celo kot izdajo in veleizdajo. Sodobno zgodovinopisje druge svetovne vojne se sicer vse bolj posveča proučevanju tega kompleksnega in tudi kontradiktornega pojava. Ob vse bolj temeljitih monografskih kot tudi primerjalnih obravnavah postaja poleg njegove vsakokratne konkretne vsebine predmet kritičnih analiz ter več ali manj originalnih sistemizacij tudi sam pojem kolaboracije.² Glede na že omenjeni moralni predznak je jasno, da gre pri običajni predstavi o kolaboraciji za subjektivni pristop, vendar naj za našo konkretno obravnavo poudarimo, da imamo v mislih zgolj razmerja na ozemljih okupiranih s strani sil Osi, predvsem nacistične Nemčije in ne morda s strani Sovjetske zveze ali celo zahodnih zaveznikov.

Ne glede na vse omejitve ali relativizacije pa seveda ostajata v veljavi osnovna materialna in hkrati tudi metodološka temelja, brez katerih pač ni kolaboracije v našem okviru razumevanja: okupacija oziroma (sovražna) okupacijska sila na eni ter okupirano ozemlje s svojimi političnimi strukturami in prebivalstvom kot objektom okupacije na drugi strani. Večina raziskovalcev je enotnega mnenja, da je odločilni subjekt v tej dihotomiji slej ko prej okupator, ki pač odloča, torej dopušča, želi ali celo zahteva sodelovanje prebivalstva. Različni okupacijski sistemi, ki jih je predvsem nacistični okupator vzpostavil širom po Evropi - od Kanalskih

¹ Julian Jackson: *France : The Dark Years 1940-1944*. Oxford 2001, str. 173.

² Werner Rings: *Leben mit dem Feind: Anpassung und Widerstand in Hitlers Europa 1939-1945*. München 1979, str. 112-229; Michael Burleigh: *The Third Reich : A New History*. London 2000, str. 405-481; Mlakar Boris: *Oblike kolaboracije med drugo svetovno vojno s posebnim pogledom na dogajanje v večnacionalni Jugoslaviji*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2005, št. 2, str. 59-74; Czesław Madajczyk: *Zwischen neutralen Zusammenarbeit der Bevölkerung okkupierter Gebiete und Kollaboration mit den Deutschen*. V: *Europa unterm Hakenkreuz: Okkupation und Kollaboration (1938-1945)*. Berlin-Heidelberg 1994, str. 45-58.

otokov pa do Kavkaza - predstavljajo tako samoumevni okvir in hkrati nujni pogoj, ki določa, do kakšne in kolikšne kolaboracije bo prišlo oziroma ali bo do nje sploh prišlo.³ Okupacijski sistemi namreč odražajo kratkoročne in tudi dolgoročne cilje in načrte okupatorja z zasedenimi ozemlji in njihovim prebivalstvom in s tem posredno ali celo neposredno pogojujejo oblike in stopnje kolaboracije.

Seveda skoraj ni bilo ozemlja oziroma pripadajočega prebivalstva, ki bi si želelo nacistične okupacije ali si v skrajni črti celo prizadevalo za priključitev k nemškemu rajhu. To je veljalo samo za več ali manj že nacificirane nemške manjšine v raznih državah oziroma folksdojčerje, ki so pogosto ob zasedbi igrali tudi vlogo pete kolone. Po drugi strani pa se je med raziskovalci na splošno uveljavila ugotovitev, da je v aktivnem odporu praviloma sodelovala le manjšina prebivalstva. Postavlja se torej vprašanje, ali je preostala večina kolaborirala? To je očitno retorično vprašanje, na katerega je odgovor negativen, vendar pri tem ostaja dejstvo, da se je morala ta večina na tak ali drugačen način prilagoditi novemu stanju in v skladu s svojimi ocenami, vrednotami in zmožnostmi izbrati taktiko preživetja pod okupacijo. Ker teče beseda o kolaboraciji, lahko to dilemo formuliramo tudi kot vprašanje, koliko socialne interakcije s sovražnikom je še skladne s patriotizmom oziroma s splošno pričakovano stopnjo in obliko zvestobe domovini.⁴ Odgovori na to so segali od pasivnega pristajanja pa vse do prostovoljnega in aktivnega podpiranja okupacijske uprave ali celo ideološkega identificiranja. Mnogi so pač presodili, da bo sodelovanje preprečilo še večjo zlo, ki bi lahko doletelo prebivalstvo, oziroma kot je razmišljal maršal Pétain, njegova kolaboracija naj bi predstavljala ščit za francosko prebivalstvo pred nemškim navalom.

Na tem mestu nimamo prostora, da bi predstavili vso kompleksnost in konkretno pojavnost kolaboracije po Evropi, vendar se je treba na kratko vrniti k vprašanju nacistične okupacijske politike oziroma sploh vojnih ciljev sil Osi, predvsem Hitlerjevega rajha. Glede celostne ureditve Evrope po predvideni nemški zmagi je treba reči, da se nacistično vodstvo in Hitler še posebej s tem nista načrtno ukvarjala, edina stalnica nacistične politike je bila v tem pogledu ustvaritev velikega nemškega rajha, ki naj bi samoumevno poleg Češke in Poljske obsegal še Baltik in predvidoma tudi Ukrajino. Sploh je bil v ospredju nacističnih interesov in zanimanja predvsem evropski vzhod (Generalplan Ost), glede zahodne in severne Evrope pa so se nacisti ukvarjali predvsem z vprašanjem, ali gre tudi ostale germanske dežele vključiti v rajh ali pa ustvariti neko drugačno vsegermansko skupnost. Francija naj bi se ob tem zmanjšala na meje iz okrog leta 1500. V okviru ideje o t. i. Novi Evropi ali tudi evropski skupnosti so se tudi v nacističnih krogih pojavljale sporadične ideje npr. o sedmih evropskih federacijah, vključenih v nekakšno superfederacijo. Še najbolj resen, a še vedno neuraden dokument je v tej zvezi marca 1943 nastal v Ribbentropovem zunanjem ministrstvu, ki govori o evropski zvezi suverenih držav. Predstavljal je neke vrste odgovor na zavezniško Atlantsko listino. Naslednje leto so podoben dokument izdelali tudi v berlinskem glavnem uradu SS, predvideval pa je ureditev z nemškim rajhom kot evropskim

³ Jan T. Gross: *Themes for a Social History of War Experience and Collaboration. V: The Politics of Retribution in Europe: World War II and its Aftermath.* Princeton 2000, str. 24-25.

⁴ Rab Bennett: *Under the Shadow of the Swastika: The Moral Dilemmas of Resistance and Collaboration in Hitler's Europe.* New York 1999, str. 71.

jedrom, ki bi ga obdajala še krog sosednjih ljudstev in kot zunanji še krog t. i. "Randvölker". Vse skupaj na bi se poimenovalo kot "Europäische Eidgenossenschaft". Predviden je bil celo evropski potni list.⁵

Ne glede na take in podobne ideje, ki so verjetno nastajale tudi pod vtisom vse manj verjetne nacistične zmage, pa sta vendarle sam potek vojne in predvsem začetna konkretna okupacijska politika oziroma ureditev nedvomno kazala, da je bila v ospredju nacističnih načrtov predvsem ustvaritev velikega nemškega rajha s svojim velikim gospodarskim prostorom v okviru t. i. Lebensrauma. Poljski zgodovinar Madajczyk je tako glavne cilje in etape nacistične okupacijske politike razporedil v štiri sklope: 1) ustvaritev nemškega Lebensrauma na vzhodu, 2) predpriprava za ustvaritev velikega nemškega rajha prek vsrkanja nemških "Volksgruppen" in germanskih ljudstev, 3) zagotovitev dolgotrajnega ali "večnega" podjarmljenja posameznih območij s pomočjo drugih članic Osi, 4) občasno in omejeno vmešavanje na druga območja.⁶ Konkretno se je potem nacistični mehanizem podjarmljenja in zatiranja izkazoval v treh glavnih tipih okupacije. Za prvega je značilna neposredna razširitev rajhovske uprave na de iure ali de facto priključena ozemlja (del vzhodne Belgije, Luksemburg, Alzacija, del Lorene, zahodna Poljska, Sudeti, Spodnja Štajerska in Gorenjska). K drugemu štejejo okupirana ozemlja sicer različnimi oblikami civilne uprave (Danska, Norveška, Nizozemska, Protektorat Češka in Moravska, poljski Generalni gubernij, Reichskommissariat Ostland, Reichskommissariat Ukrajina) in k tretjemu ozemlja z vojaško upravo (Kanalski otoki, Belgija, severna Francija, Srbija, deli Grčije, po kapitulaciji Italije seveda še nekatera druga območja). Kot posebna vrsta vojaške uprave so delovala poveljstva armad in zalednih armadnih območij na vzhodni fronti.⁷

Znotraj teh okupacijskih sistemov je ob nacističnih izraženih potrebah in vzpodbudah ter ustreznih odmevih med okupiranim prebivalstvom prihajalo do različnih oblik in stopenj kolaboracije. Tudi način obnašanja domačega prebivalstva, ki je predvideval zgolj skrb za preživetje in normalen potek javnega življenja, je okupatorju ustrezal. Vse "višje" oblike kolaboracije je okupator dopustil ali iskal samo v primeru in ob oceni, da so mu vsaj kratkoročno, po možnosti pa tudi dolgoročno koristile. Celotni korpus kolaboracije je bil torej - samoumevno - v funkciji uspešnega nacističnega obvladovanja okupiranih ozemelj in s tem posredno tudi uspešnega nadaljevanja vojne. S tega vidika je več kot jasno, da je bila "dopustitev" kolaboracije v vzhodni Evropi zgolj in samo taktični maneuver. Z nemško zmago bi tudi kolaboranti morali izginiti kot relativno samostojen subjekt, predvsem pa bi moral izginiti njihov nenemški nacionalni predznak. V zahodni Evropi je bilo v tem pogledu drugače. Nacisti tam niso imeli dokončno oblikovanih načrtov, kolaboracija je bila tu seveda dobrodošla, pri čemer pa je bila predvsem politična kolaboracija za naciste do neke mere dvorezen meč, saj je predpostavljala neko partnerstvo in neke obveze za bodočnost. Temu so se nacisti

⁵ Hans Werner Neulen: An deutscher Seite : Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS. München 1985, str. 23-35.

⁶ Madajczyk, n. d., str. 49.

⁷ Gerhard Hirschfeld: Formen nationalsozialistischer Besatzungspolitik im Zweitem Weltkrieg. V: Geteilt, besetzt, beherrscht: Die Tschechoslowakei 1938-1945: Reichsgau Sudetenland, Protektorat Böhmen und Mähren, Slowakei. Essen 2004, str. 16-17.

izogibali. Na vzhodu pa to itak - z manjšimi izjemami v Baltiku - sploh ni prihajalo v poštev.⁸ Da je bil v ospredju predvsem kratkoročni konkretni interes okupacijskih oblasti kaže tudi na videz nenavadno dejstvo, da so Nemci celo zavrnilo sodelovanje nekaterih manjših domačih fašističnih skupin in raje organizirali okupacijsko upravo povsem v svoji režiji ali pa v sodelovanju z drugimi domačimi političnimi silami, ki so imele med prebivalstvom večjo zaslonbo. Take primere smo imeli na eni strani na Poljskem in Češkem, na drugi pa v Belgiji in na Danskem.

V nadaljevanju na kratko predstavljamo nekaj konkretnih primerov nacističnih okupacijskih režimov iz zahodne in vzhodne Evrope ter izpostavljamo njihove značilnosti. Poleg predstavitev oblik kolaboracije so poudarjene ideološke osnove oziroma ideološko ozadje, ki je privedlo do takih ali drugačnih oblik in intenzivnosti kolaboracije. Prav ob ideološkem vidiku odnosov med okupatorjem in njegovimi objekti se pojav kolaboracije izkristalizira v najbolj jasni in skrajni obliki in prav v teh primerih pride najbolj do izraza določna podpora in identifikacija z nacističnim okupatorjem; kolaboracija je v takih primerih prostovoljna in tudi najbolj aktivna. Neposredni izraz ideologije, ki je identična ali močno sorodna z nacionalsocialistično, je najprej ideološka kolaboracija v ožjem smislu, predvsem gre tu omeniti razna fašistična in parafašistična gibanja ali stranke, ki lahko v posameznih deželah delujejo že pred okupacijo, lahko pa nastanejo in pričnejo delovati šele po njej. V tem sklopu je posebno značilen pojav t. i. pariškega "kolaboracionizma", pri čemer se omenjena oznaka uporablja za razlikovanje od Vichyske "državne" kolaboracije.⁹ Ideološki potencial pa ne povzroča samo ideološke in z njo neposredno povezane politične kolaboracije, temveč lahko nastopa tudi v vlogi vzpodbude in sprožilca za druge vrste kolaboracije, npr. za prostovoljno vstopanje v vrste SS s ciljem aktivnega sodelovanja v boju proti boljševizmu. Tega pa ne moremo izključevati npr. tudi pri pojavih ekonomske kolaboracije. V tem smislu se pogosto navajata različna primera Renaulta in Michelina. Prvi se je prostovoljno ponudil Nemcem, da bo zanje izdeloval tanke, toda tudi drugi, ki je bil v stikih z odporniškimi gibanjem, je moral pri vodenju poslov nekako sodelovati z okupacijskimi oblastmi.¹⁰

Belgijo je kljub razglašeni nevtralnosti 10. maja 1940 Nemčija napadla in jo do konca meseca v celoti zasedla. Kralj je ostal v deželi, a se je umaknil v prostovoljno osamo in se razglasil za neke vrste ujetnika. Vlada je pred umikom za vodenje poslov pooblastila svoje generalne sekretarje, se prek Francije umaknila v London in se tam ustalila kot emigrantska vlada. Na belgijskem ozemlju, ki so mu Nemci priključili francoska departmaja Nord in Pas de Calais, so uvedli stalno vojaško upravo. Nominalni poveljnik je bil sicer general Alexander von Falkenhausen, upravi pa je načeloval Eggert Reeder. Takoj so priključili k rajhu nemško govoreči okrožji Eupen in Malmedy, medtem ko prizadevanje luksemburškega gauleiterja Simona, da bi k Nemčiji priključili še območje Arlona, ni uspelo.¹¹ Kljub temu, da

⁸ Hans Umbreit: Die Rolle der Kollaboration in der deutschen Besatzungspolitik. V: Europa unterm Hakenkreuz: Okkupation und Kollaboration (1938-1945). Berlin-Heidelberg 1994, str. 33-44.

⁹ Dominique Veillon: La collaboration. Paris 1984, str. 179-225.

¹⁰ Philippe Burrin: La France à l'heure allemande. Paris 1995, str. 255-257.

¹¹ L. Papeleux: La Belgique occupée (1940-1944). V: Guerres mondiales et conflits contemporains, 1994, št. 174, str. 200.

so Nemci imeli povsod zadnjo besedo, pa je sedaj poglavitno skrb za ekonomsko, upravno in prosvetno dejavnost prevzel svet omenjenih generalnih sekretarjev, skupaj z drugimi predstavniki tradicionalne belgijske elite.

Nemška okupacijska oblast je, tudi po neposrednem Hitlerjevem navodilu, takoj dala prednost flamskemu delu Belgije, h kateremu so prišle tudi Bruselj. Poleg jezikovnih in političnih vidikov se je to kazalo predvsem v dejstvu, da so Nemci kmalu izpustili domov flamske vojne ujetnike, medtem ko so tisti valonskega izvora morali ostati v ujetništvu. Kolaboracija se je sicer v Belgiji pričela takoj in to na vseh področjih življenja. Poglavitno ideološko podlago za to so predstavljali flamski nacionalizem, belgijska varianta fašizma ter precej razširjeno zavračanje demokracije. Nosilci flamskega nacionalizma so bile različne stranke in gibanja, ki so se razlikovale po svoji ekstremnosti in večjem ali manjšem koke-tiranju z nemškim nacizmom. Največja taka stranka je bila Flamska narodna zveza (Vlaamsch Nationaal Verbond, VNV), ki se je zavzemala za flamsko samostojnost, v perspektivi pa za t. i. Dietsland, to je državno zvezo vseh nizozemsko govorečih dežel, kamor je vključevala tudi Luksemburg in ki bi nato postala del germanske federacije. Nemci za to sicer niso imeli veliko posluha, so pa radi sprejemali usluge flamskih nacionalistov, ki so kmalu prevzeli položaje v svetu generalnih sekretarjev kot tudi na vseh nižjih upravnih ravneh. Sicer se je VNV zavzemal za ureditev družbe na podlagi ljudskega solidarističnega in korporativnega programa. Med drugimi, bolj ekstremnimi flamskimi skupinami velja omeniti še Zvezo nizozemskih narodnih solidaristov (Verbond van Dietsche National-Solidaristen, Verdinaso) ter Nemško-flamsko delovno skupnost (Duitschen-Vlamsche Arbeids-gemeenschap, Devlag). Ta je bila odkrito pronemška, bila je za vključitev Flandrije v nemški rajh in je kasneje postala nekakšna Himmlerjeva belgijska stranka, ki se je tudi prva zavzemala za formiranje flamskih SS enot.¹² V valonskem delu Belgije je med nacističnimi simpatizerji kraljeval Léon Degrelle s svojim reksističnim gibanjem (Rex). Njegovi vzorniki so bili Mussolini, Franco in Salazar, za cilj pa je imel ustvaritev avtoritarne korporativne države, ki bi bila sicer razširjena flamsko-valonska federacija. Njegova vizija je sicer šla še dlje v smeri obnovitve nekakšne Burgundije, ki bi zajela tudi del severne Francije, Nizozemsko in Luksemburg.¹³ Degrelle je bil znan tudi po tem, da je bil eden redkih nenemcev, ki so bili Hitlerju simpatični. V svoji pronemški politiki je nato šel tako daleč, da je Valonce razglasil za Germane, Belgija pa naj bi temu ustrezno postala sestavni del velikega nemškega rajha.¹⁴ Tako pri njem kot tudi pri flamskih kolaboracionistih je v programskih besedilih in propagandnih nastopih igrala vse večjo vlogo nacistična frazeologija, kjer je izstopal znani vodilni motiv o "boju za evropsko civilizacijo".¹⁵ Videti pa je, da je z bližajočim nemškim porazom tudi Degrelle imel težave z razumevanjem smisla te vojne. Na zborovanju evropskih nacionalsocialistov na Dunaju decembra 1944 je vodstvo odkrito vprašal, naj mu povejo, "za kaj se

¹² Neulen, n. d., str. 67-68.

¹³ Martin Conway: *Collaboration in Belgium : Léon Degrelle and the Rexist Movement 1940-1944*. New Haven-London 1993, str. 33-34, 179.

¹⁴ Wilfried Wagner: *Belgien in der deutschen Politik während des Zweiten Weltkrieges*. Boppard am Rhein 1974, str. 198-205; Conway, n. d., str. 173.

¹⁵ Jacques Willequet: *Les fascismes belges et la Seconde guerre mondiale*. V.: *Revue d'histoire de la deuxième mondiale*, 1967, št. 66, str. 100.

bojujejo in ne le, proti čemu se bojujejo. Po vojni mora imeti Evropa nek jasen cilj. Kateri je ta cilj"?¹⁶ Odgovora seveda ni dobil.

Vse flamske kolaboracionistične skupine so na osnovi svojih paravojaških skupin ali pa tudi povsem na novo pričele organizirati različne prostovoljske formacije in milice, ki so se kasneje borile skupaj z nemškimi enotami, pri čemer je flamska legija že decembra 1941 odšla na vzhodno fronto. Različnih flamskih enot je bilo okrog trideset, tudi tistih v SS, na koncu, ko se je novo ustanovljena flamska vlada morala umakniti v Nemčijo, se je jedro flamskih prostovoljcev koncentriralo v 27. SS prostovoljski grenadirski diviziji "Langemarck".¹⁷ Flamske enote, policijske in SS, posebej iz vrst pripadnikov Devlaga, so sodelovale tudi pri preganjanju odporiškega gibanja, pa tudi pri protižidovskih akcijah.¹⁸ Na valonski strani je bil položaj bolj pregleden, tudi tu pa je Degrelle formiral svojo Valonsko legijo, ki se je z njim na čelu menda zelo dobro bojevala na vzhodni fronti, a bila zato tudi zdesetkana. Z osvoboditvijo Belgije so se tudi valonske enote znašle v Nemčiji, ponovno na vzhodni fronti in še drugod po Evropi.¹⁹ Tudi pri njih je bila na koncu osrednja formacija SS divizija, in sicer 28. SS prostovoljska grenadirski divizija "Walonien".

Na Belgijo meječo majhno kneževino Luksemburg so Nemci zasedli v najkrajšem možnem času, kar pa seveda ni bilo težko, saj Luksemburg ni imel svoje vojske, z izjemo čete prostovoljcev, ki je služila kot rezerva za orožništvo ter za ceremonialne namene. Nacistični režim je sicer germansko govoreče Luksemburžane od vsega začetka obravnaval kot Nemce in prav vsi nadaljnji ukrepi okupacijske uprave so bili naravnani v smer t. i. vrnitve v rajh (Heim ins Reich). Po enomesečni vojaški upravi je bil Luksemburg praktično priključen k rajhu, in sicer je bilo njegovo ozemlje vključeno v gau Koblenz-Trier, ki se je sicer februarja 1941 preimenoval v gau Moselland. Gauleiter Gustav Simon je postal tudi šef civilne uprave, njegovo delovanje je bilo v začetnih mesecih posvečeno predvsem demoniranju luksemburške državnosti, tako da je lahko zatem slovesno izjavil, da je Luksemburg prenehal obstajati in tudi sam naziv Luksemburg je bilo prepovedano uporabljati. Značilen je bil tudi naslov Simonovega razglasa iz avgusta 1941, namreč "Obdobja demokracije je konec".²⁰ Uvedeno je bilo nemško pravo in nemški predpisi, pričela se je intenzivna germanizacija. Prepovedan je bil domači jezik Lëtzebuergisch, enako tudi francoščina, imena so bila "vrnjena" v nemško obliko, prepovedana je bila celo nošnja baskovske čepice kot francoskega simbola. Zanimivo pa je, da nacisti nikoli niso izvedli tudi de iure aneksije Luksemburga k rajhu.²¹

¹⁶ David Littlejohn: *The Patriotic Traitors : A History of Collaboration in German Occupied Europe 1940/1945*. London 1972, str. 180.

¹⁷ Prav tam, str. 176-181.

¹⁸ Bruno de Wever: *Collaboration in Belgium during the Second World War*. Rokopis pri avtorju, str. 17.

¹⁹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (AS 1931), OZNA, II. Odsek, Zaslisanje Dufour Daniela 21. 3. 1945.

²⁰ Henri Koch-Kent: *Sie boten Trotz: Luxemburger im Freiheitskampf 1939-1945*. Luxembourg 1974, str. 16.

²¹ Gilbert Trausch: *Histoire du Luxembourg*. Paris 1992, str. 166.

To je bilo verjetno tudi posledica dejstva, da je bila večina Luksemburžanov daleč od navdušenja nad okupacijo ali nad svojo "vrnitvijo" v rajh. Ob posameznih nacističnih ukrepih je prihajalo do demonstracij in stavk, kar je povzročilo tudi krvave nemške protiukrepe. Nacisti so pričeli, čeprav ne dokončali, z omejenim izganjanjem luksemburških družin v Šlezijo. Gauleiter Simon si je zamislil tudi referendum, na katerem naj bi prebivalci z odgovori na konkretna vprašanja potrdili svojo pripadnosti k nemštvu. Doživel je popoln fiasko, saj je 98% odgovorov pokazalo, da se smatrajo za Luksemburžane po narodnosti in kulturi in da govorijo luksemburško. Gauleiter ga je moral razglasiti za neveljavnega.²² Pritisk pa se je večal. Najprej je bila uvedena obvezna delovna služba, avgusta 1942 pa ob podelitvi omejenih državljanskih pravicah še vojaška obveznost. Rekrutacija je zajela letnike 1920-1927, to je nad 15.000 obveznikov, a zaradi skrivanja in dezertiranja jih je v nemško vojsko dejansko prišlo le nekaj čez 11.000, od teh jih je na raznih frontah padlo skoraj 3000. Mobilizirana je bila tudi že omenjena prostovoljska četa, ki jo je Himmler sicer zelo visoko ocenil. Njeni pripadniki so doživeli pravo odisejado širom Evrope, ki se je zaradi upiranja za mnoge končala tragično. Del njenega moštva je proti svoji volji zašel tudi v Slovenijo.²³

Kar zadeva kolaboracijo, pravih ideoloških osnov zanjo v Luksemburgu predvsem zaradi velike nacionalne homogenosti pravzaprav ni bilo. Zelo malo je bilo Luksemburžanov, ki so se dali prepričati, da so dejansko Nemci. Tudi nacističnih organizacij pred okupacijo v kneževini pravzaprav ni bilo. Še najbolj se je temu približevala organizacija "Luxemburger Volksjugend", ki jo je kot imitacijo nacističnega Hitlerjugenda osnoval Albert Kreins.²⁴ Določene filonacistične ideje so bile značilne tudi za organizacijo industrijalcev "Arbed", ki pa jo je skrbelo predvsem dobro gospodarsko poslovanje z Nemčijo.²⁵ Da bi pospešil "vnemčenje" Luksemburžanov, je gauleiter že julija 1940 ustanovil množično organizacijo "Volksdeutsche Bewegung", v kateri članstvo sicer ni bilo obvezno, vendar se je v tej smeri vršil stalni pritisk, tudi v povezavi z ohranitvijo službe ipd. Njen šef je postal prof. Damian Kratzenberg, za katerega je bilo ob še manjši skupini voditeljev značilno dejansko pronacistično stališče in v tem smislu je vodil tudi svojo propagando. Luksemburžani so mu to zamerili in zato je bil Kratzenberg eden redkih Luksemburžanov, ki je bil po vojni zaradi kolaboracije obsojen na smrt.²⁶ Organizacija je sicer maja 1942 dosegla število 84.000 članov, toda raziskovalci ocenjujejo, da je bilo od teh le dobrih 5% tistih, ki so vanjo stopili iz prepričanja. Poleg tega so nacistične oblasti vabile prebivalce, da vstopijo v nacistično stranko NSDAP in njene stanovske organizacije, moške pa še posebej kot prostovoljce v SS in Wehrmacht. V stranko je vstopilo okrog 4000 Luksemburžanov in prav te domači zgodovinarji ocenjujejo kot "avtentične kolaboracioniste".²⁷ Prostovoljcev

²² Gilbert Trausch: *Le Luxembourg à l'époque contemporaine*. Luxembourg 1981, str. 155.

²³ Louis Jacoby, René Trauffer: *Freiwillegekompanie 1940-1945*. Tome II. Luxembourg 1986, str. 14-15, 190-195, 425-442; Jože Košnjek: *Kameradi niso poslušali nemške komande*. V: *Gorenjski glas*, 5. 10. 2001, št. 78, str. 3.

²⁴ <http://www.feldgrau.com/a-lux.html>, 16. 3. 2007.

²⁵ L. Papeleux: *Menace fasciste au Grand-Duché*. V: *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*, 1985, št. 140, str. 99.

²⁶ Franz W. Seidler: *Die Kollaboration 1939-1945*. München-Berlin 1995, str. 296-298.

²⁷ Gilbert Trausch: *Histoire du Luxembourg*, str. 173-174.

v Wehrmacht je bilo manj kot 2000, v SS pa okrog 300. Po vojni je bilo zaradi kolaboracije v celoti obtoženih 9500 Luksemburžanov.

Po vojaškem porazu je bila po nemškem diktatu Francija razdeljena na pet okupacijskih con, če seveda ne upoštevamo še dve in pol leti neokupirane Pétainove "Francoske države" ter manjših korekcij meje v korist Hitlerjevega zaveznika Mussolinija. Najbolj je bilo sedaj na udaru nacistične politike ozemlje Alzacije in dela Lorene, ki ju je morala Nemčija prepustiti Franciji po porazu leta 1918. Med določbami o premirju ni bilo niti besede o statusu Alzacije in Lorene, na kar pa se nacisti seveda niso ozirali. Alzaška departmaja Haut-Rhin in Bas-Rhin so vključili v gau Baden, lorenski departma Moselle pa v gau Westmark.²⁸ Postopoma so uvajali nemške zakone in predpise, ob hkratnem odpravljanju francoske zakonodaje in zatem tudi vsakršne francoske navzočnosti. Gauleiterja Joseph Bürckel (Moselle) ter Robert Wagner (Alzacija) sta bila sprva imenovana za šefa civilne uprave. To dejstvo in pa ker ob uveljavitvi celotne nemške zakonodaje ter prisotnosti vseh nacističnih ustanov potem le ni prišlo do izrecne formalne priključitve, francoski strokovnjaki formalni odnos nacističnih oblasti do teh pokrajin označujejo kot "annexion de fait sui generis".²⁹ Nacisti so tu izvajali podobne raznarodovalne ukrepe kot v Luksemburgu, toda s pomembno razliko, da so pristopili tudi k zelo obsežnemu izganjanju ljudi, za katere so ocenili, da jih ne bo mogoče zlahka ponemčiti. Tako so v več valovih v letih 1941 in 1942 samo iz Lorene v nezasedeno Francijo izgnali 92.000 ljudi, med temi tudi škofa iz Metzja in okrog sto duhovnikov; proti katoliški cerkvi so uvajali tudi druge ukrepe.³⁰ Okrog 8000 Lorencev so preselili v Šlezijo in Sudete, podobno pa se je dogajalo tudi Alzačanom, pri čemer so pričeli tudi z naseljevanjem folksdojčerjev od drugod. Izgon v Francijo je v obeh pokrajinah začasno doletel tudi vse tam bivajoče, francoske in nemške Jude. Med pričakovanimi ukrepi so zatem sledili tudi več ali manj prisilno vključevanje prebivalstva v množične organizacije ("Deutsche Volksgemeinschaft"), aprila 1941 uvedba obvezne delovne službe in avgusta 1942 objava obvezne vojne službe ob hkratni podelitvi nemškega državljanstva. V obeh pokrajinah je bilo tako prisilno mobiliziranih okrog 200.000 mladih moških, od katerih se jih okrog 40.000 ni več vrnilo domov; največ jih je padlo na ruski fronti. V letu 1944 so nacisti izvajali med Alzačani in Lorenci tudi prisilno mobilizacijo v SS.³¹ V SS so od vsega začetka vabili tudi prostovoljce, odziv pa ni bil velik, tako da raziskovalci ocenjujejo, da je bilo primerjalno v teh dveh priključenih pokrajinah manj prostovoljcev v SS kot pa iz preostale Francije.³² Seveda je določen odstotek teh germansko govorečih Francozov pristal na novo stanje ter

²⁸ Božo Repe: Francija med drugo svetovno vojno: Vprašanje kolaboracije, odpora in epuracije ter možne primerjave s Slovenijo. V: Borec, 1998, št. 561-563, str. 8.

²⁹ Georges-Gilbert Nonnenmacher: La grande honte: De l'incorporation de force des Alsaciens-Lorrains, Eupenois-Malmédiens et Luxembourgeois dans l'armée allemande au cours de la deuxième guerre mondiale. Colmar 1966, str. 24; Eugène Schaeffer: L'Alsace et la Lorraine (1940-1945). Paris 1953.

³⁰ Joseph Burg, Marcel Pierron: Malgré-nous et autres oubliés. Sarreguemines 1991, str. 15-16; Arhiv Jugoslavije i Crne Gore, AJ 103-189, I. Gerasimović iz Marseja zunanjemu ministrstvu v London 18. 6. 1942.

³¹ Prav tam, str. 326-327.

³² Marie-Joseph Bopp: L'enrôlement de force des Alsaciens dans la Wehrmacht et la SS. V: Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale, 1955, št. 20, str. 41-42.

se odločil za aktivno sodelovanje z nacistično oblastjo. Lokalne organizacije Hitlerjugenda in tudi NSDAP tako niso ostale brez članstva.³³ Čeprav je šlo za prisilno mobilizirane Alzačane, pa je v Franciji grenak spomin zapustilo njihovo sodelovanje pri znanem zločinu v Oradour sur Glane, ko so junija 1944 pripadniki polka Der Führer iz maščevanja za predhodni partizanski napad pobili 642 ljudi.³⁴ Nekateri slovenski interniranci pa imajo Alzacijo v slabem spominu zaradi tamkajšnjega koncentracijskega taborišča Natzweiler-Struthof.³⁵

Na vzhodu je bila prva na udaru nacističnega kolonialnega širjenja Poljska. Po končanih vojnih operacijah septembra 1939 je bilo poljsko ozemlje, ki ga je zasedla Nemčija, v skladu s predhodnimi načrtovanji, razdeljeno na dva dela. Zahodna ozemlja s površino 90.000 km² in skoraj 10 milijoni prebivalcev so bila priključena rajhu. Vključena so bila v gaue Warheland (Poznanj), Gornja Šlezija in Gdansk-Zahodna Prusija. Za ostali del so po določenem Hitlerjevem oklevanju glede ustanovitve t. i. "Reststaat Polen" določili status polkolonialnega odvisnega ozemlja in ga poimenovali Generalna gubernija ("Generalgouvernement"). V njem je bila neomejena oblast v rokah nemške civilne uprave na čelu z generalnim guvernerjem Hansom Frankom s sedežem v Krakovu. Po napadu na Sovjetsko zvezo pa so Nemci h guberniji pridružili še distrikt Galicijo. Priključena ozemlja naj bi bila po Hitlerjevih in Himmlerjevih načrtih germanizirana v desetih letih; ukrepi, ki so sledili, da bi to uresničili, so predstavljali do tedaj v Evropi še nepredstavljen teror nad nekim narodom. Inteligenca, duhovščina in drugi vodilni poljski sloji so bili pobiti, odvedeni v koncentracijska taborišča ali izseljeni v Generalno gubernijo brez vsakršne oskrbe. Skupaj z drugimi kategorijami so tja izselil 750.000, v načrtu pa je bila izselitev še nekaj milijonov ljudi. Enaka oziroma še hujša usoda je doletela poljske Jude. Uničena je bila vsaka sled poljske kulturne in druge prisotnosti, na zaplenjena in izpraznjena posestva in območja so naseljevali Nemce od drugod, najprej tiste iz baltičskih držav.³⁶ Več kot 1.300.000 civilnih delavcev je moralo na prisilno delo v rajh, tja so na ponemčenje odpeljali tudi 200.000 otrok.

V Generalni guberniji, za katero so nacisti vsaj dolgoročno tudi predvidevali ponemčenje, so dopuščali delovanje poljske uprave na nižjih ravneh, tudi avtonomijo pri delovanju drobnega gospodarstva, bolj omejevalni pa so bili pri poljski nacionalni prisotnosti v kulturi, šolstvu in znanosti. V tej fazi so hoteli potisniti oziroma ohraniti Poljake na najnižji izobrazbeni in kulturni stopnji, da bodo lahko. kot se je izrazil Himmler v svoji spomenici maja 1940, na razpolago rajhu "kot delovno ljudstvo brez vodstva".³⁷ Nižje šolstvo je delovalo, enako tudi gledališča in izhajali so časopisi in knjige. Toda njihova vsebina je bila cenzurirana, tisk je bil omejen na "rumeni tisk", v gledališčih je bil v glavnem lahkotni, varietejski program, univerze so bile ukinjene oziroma spremenjene v nemške.³⁸

³³ Georges Livet: *Le drame de l'Alsace (1939-1945)*. V: *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*, 1950, št. 1, str. 107.

³⁴ Jens Kruuse: *Zločin v Oradourju*. Ljubljana 1972.

³⁵ Koncentracijsko taborišče KL Natzweiler-Struthof in podružnica Ste-Marie-aux-Mines. Ljubljana 1996.

³⁶ Tone Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945*. Maribor 1968, str. 33-40.

³⁷ Neulen, n. d., str. 297.

³⁸ Czesław Madajczyk: *Kann man in Polen 1939-1945 von Kollaboration sprechen? V: Okkupation und Kollaboration (1938-1945)*. Berlin-Heidelberg 1994, (dalje Madajczyk, Kann man in Polen)

V takih okoliščinah je bilo predvsem na priključenih ozemljih zelo malo možnosti za kakršnokoli kolaboracijo, posebej tisto v ožjem smislu, se pravi zavestno in aktivno podpiranje nacističnih načrtov. Nacisti tu niso dopuščali nikakršne dejavnosti s poljskim nacionalnim predznakom, torej tudi ne kolaboracije. Ideologija ali politika tu ni imela nobene vloge, vzroki za morebitno, seveda zgolj na individualni osnovi slonečo sodelovanje z oblastmi, je imelo poudarjeno socialno ozadje. Šlo je za preživetje in vsaj na zunaj za ohranitev minimuma človeškega dostojanstva. To se je pokazalo predvsem v množičnem pristopu Poljakov k t. i. "Deutsche Volksliste", ki so jo nacisti organizirali v zahodni Poljski, sprva kot nekakšen seznam nemškega ljudstva. Imela je štiri oddelke, ki so segali od čistih in aktivnih Nemcev pa vse do t. i. renegatov. Zadnji dve kategoriji sta oziroma sta lahko dobili nemško državljanstvo na preklic. Ker je germanizacija potekala počasi, so nacisti iz pragmatičnih razlogov na zunaj dopustili zelo široko vključevanje, čez dva milijona, nekdanjih poljskih državljanov na to listo. S tem, ko so postali nemški državljanji, so pa seveda postali tudi vojni obvezniki. Tako je bilo okrog 200.000 Poljakov mobiliziranih v Wehrmacht. Madajczyk se sprašuje, ali gre pri njih za odpadnike? Na to ne odgovarja, uporablja pa med drugim oznako, da so bili med njimi tudi oportunisti.³⁹

Na preostalem poljskem ozemlju oziroma v Generalni guberniji je bilo vprašanje kolaboracije veliko bolj zapleteno in tudi stanje veliko bolj pestro. Vsekakor pa na podlagi raziskav zgodovinopisja v zadnjih desetletjih problema ni več mogoče enostavno odpraviti s sloganom medvojnje poljske emigrantske vlade, da je Poljska pač "dežela brez Quislinga". Posebej v začetku, ko Nemci še niso bili dokončno odločeni, kaj storiti z osrednjim poljskim ozemljem, je bilo namreč kar nekaj kandidatov za to "funkcijo". Nemci so že novembra 1939 v zaporu nagovarjali skupino poljskih aristokratov, da bi formirali vlado. Podobno so nagovarjali kmečkega voditelja Vincentyja Witosa, a vsi so to odklonili.⁴⁰ Začasno je nato to postalo neaktualno, a čez nekaj let, ko je rajh pričeval izgubljati vojno, so Nemci storili še nekaj podobnih korakov. O iskanju skupne protikomunistične oziroma protisovjetske platforme so se pogovarjali z bivšim predsednikom vlade Leonom Kozłowskim, zatem pa še z ujetim poveljnikom Domovinske armade Stefanom Roweckim "Grotom" in navsezadnje po zatrtju varšavske vstaje tudi z njegovim naslednikom Bor Komorowskim. Vsi so ponudbe zavračali, res pa je tudi, da je bil Hitler proti takim dogovorom. Kljub temu so Himmlerjevi ljudje ter vodstvo Gestapa še večkrat navezovali stike z lokalnimi odseki odporniškega gibanja, vse z namenom pridobiti jih za protisovjetsko bojevanje. Po drugi strani so prihajale pobude tudi s strani Poljakov. Med temi je najbolj odmevala ponudba pronemško usmerjenega Władysława Studnickega, da bi vodil totalitarno poljsko državo, pridruženo Nemčiji.⁴¹ Kasneje so sledile tudi pobude s strani raznih nacionalističnih

str. 136, 142-144; Tomasz Szarota: Il collaborazionismo in un paese senza Quisling: Il caso di Varsavia: fonti e prospettive di ricerca. V: Una certa Europa: Il collaborazionismo con le potenze dell'Asse 1939-1945. I fonti. Brescia 1992, (dalje Szarota, Il collaborazionismo) str. 396-397.

³⁹ Madajczyk, Kann man in Polen, str. 149; Igor Kamenetzky: Secret Nazi Planes for Eastern Europe: A Study of Lebensraum Policies. New Haven 1961, str. 84-86; Tone Ferenc, n. d., str. 40-41.

⁴⁰ Michel Borwicz: L'occupant souhaitait-il un Quisling polonais? V: Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale, 1963, št. 52, str. 98-102.

⁴¹ Tomasz Szarota: I Polacchi e il collaborazionismo. V: Fascismo e antifascismo: Rimozioni, revisioni, negazioni. Roma-Bari 2000, str. 164.

in fašističnih poljskih skupin kot npr. "Miecz i Pług". Druge skupine kot "Falanga" ali "Narodowe Siły Zbrojne" so nihale med odporniškim gibanjem in približevanjem Nemcem, pač zaradi strahu pred komunizmom oziroma pred bližajočo se sovjetsko dominacijo v tem delu Evrope.

Tako do jasne politične kolaboracije vendarle ni prišlo, so pa obstajale drugačne oblike. Predvsem so bile na individualni ravni, kjer je v prvi vrsti odločal osebni interes oziroma osebne odločitve. Če je pri življenju delavcev in kmetov vprašanje bilo manj izrazito, pa je postalo bolj pereče pri časnikarjih, umetnikih in uradnikih. Tako so si raziskovalci enotni, da je bil npr. list "Przełom" v povsem kolaboracionističnih vodah, na kar je kazalo tudi dejstvo, da je začel izhajati šele spomladi 1944.⁴² To vprašanje se je v določeni meri postavilo tudi pri znanstvenikih, ki so sodelovali v delu krakovskega "Institut für Deutsche Ostarbeit". Da bi pripomoglo k patriotičnemu obnašanju, je odporniško gibanje leta 1941 izdalo poseben moralni kodeks, v katerem so bili predstavljeni zločini izdajstva, zločini proti poljskemu narodu in zločini proti etiki in človeškemu dostojanstvu.⁴³ Sicer pa je odporniško gibanje, ki je vzdrževalo pravo alternativno podtalno poljsko državo, obsodilo na smrt okrog 10.000 kolaborantov. S teh vidikov je bila v sumljivem položaju tudi poljska policija, ki je ostala na svojih mestih; štela je čez 11.000 mož in je bila znana kot "plava policija", "policija granatowa". Sodelovala je tudi pri zatrtju vstaje v varšavskem getu, drugače pa je bila "prestreljena" z zaupniki odporniškega gibanja. Poleg tega je v kasnejšem obdobju delovala še poljska kriminalna policija, da ne omenjamo ukrajinske pomožne policije, judovske redarstvene službe v getih in navsezadnje t. i. "Trawnikov", ki so poleg zatrtja vstaje v getu opravljali tudi razne stražarske dolžnosti.⁴⁴ Posebni vprašanja ob vsem tem predstavljata tudi sodelovanje Poljakov pri holokavstu nad Judi na eni ter sama judovska kolaboracija v getih na drugi strani. Kar zadeva poljski antisemitizem, naj bi bil le-ta sicer drugačen od nacističnega, ki je izviral iz rasizma, medtem ko naj bi bil poljski izraz gospodarskega tekmovanja ter verskih predsodkov. Kljub temu nekateri raziskovalci ugotavljajo, da so nekatere poljske skupine skušale navezati stike z nacisti tudi zaradi skupnega ideološkega, antisemitskega jezika.⁴⁵

Predvsem na nemški strani je z razvojem vojnih dogodkov rasel interes, da bi pridobili Poljake v guberniji tudi za vojaško sodelovanje. Za to so se nemški generali sicer zavzemali že od vsega začetka, vendar je bil tu glavna ovira sam Hitler. V začetku leta 1943 sta v tej smeri hotela doseči spremembo politike do Poljakov in sploh "vzhodnih" ljudstev tudi sam guverner Frank in za njim še Goebbels. Frank je v ta namen poslal Hitlerju poseben memorandum, a je ta predlog spet odklonil. V podobnem duhu je bila tudi Goebbelsova okrožnica o "odnosu Nemčije do evropskih narodov", a Hitler je pritegnitev Poljakov in drugih še zmeraj zaviral, čeprav je za ozemlje Sovjetske zveze že popustil; pri Poljakih je to storil šele jeseni 1944. Takrat je bilo seveda že zdavnaj prepozno. Poskus v okviru

⁴² Szarota, *Il collaborazionismo*, str. 406-407.

⁴³ Carla Tonini: *The Polish Underground Press and the Issue of Collaboration with the Nazi Occupiers, 1939-1944*. Rokopis pri avtorju, str. 1-2.

⁴⁴ Neulen, n. d., str. 300.

⁴⁵ Klaus-Peter Friedrich: *Collaboration in a "Land without a Quisling": Patterns of Collaboration with the Nazi German Occupation Regime in Poland during World War II*. V: *Slavic Review*, 2005, št. 4, str. 717.

formacije "Beli orel" pritegniti nove poljske prostovoljce za protikomunistični boj pa je bil obsojen na neuspeh.⁴⁶

Tudi trem baltičkim narodom so nacisti vsaj dolgoročno namenili dokaj nemilo usodo. Toda dogodki v Baltiku v poletnih mesecih po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo niso kazali na kaj podobnega. Že pred tem so v Berlinu delovali baltski "osvobodilni komiteji", sovjetska oblast pa je takrat izvajala obširne deportacije lokalnih vodilnih slojev.⁴⁷ Prebivalstvo je prihajajoče nemške oddelke pozdravljalo kot osvoboditelje, mnogi pa so se pridružili Nemcem v boju proti Rdeči armadi. Oblast so prevzeli domačini ter formirali začasne vlade, z izjemo v Estoniji, kjer se tamkajšnji "Politični svet" ni razglasil za vlado. Nemci teh vlad niso uradno priznali, nekaj časa so jih tolerirali, zatem pa prisilili k razpustu. Sami so uvedli civilno upravo, baltske dežele pa skupaj z Belorusijo kot okrožja vključili v posebno okupacijsko cono "Reichskommissariat Ostland", ki mu je načeloval komisar Heinrich Lohse; podrejen je bil ministru za okupirana vzhodna ozemlja Alfredu Rosenbergu. Vzporedno, a z zgolj administrativnimi in posvetovalnimi pristojnostmi, so nemške oblasti dovolile domačinom, da organizirajo svojo avtonomno upravo ("Selbstverwaltung"). V Litvi se je ta uprava imenovala "Generalni sveti", v Latviji "Generalni direktorji" in v Estoniji "Deželni direktorji".⁴⁸

Na veliko razočaranje prebivalstva in njihovih elit, Nemci niso kazali prav nobenega namena, da bi obnovili samostojno državnost treh dežel. Še več, kazali niso niti pripravljenosti, da bi vrnili v prvotno stanje posestno stanje, saj so sovjetske oblasti že izvršile kolektivizacijo in nacionalizirale podjetja. Le-ta so prevzele velike pooblaščen nemske družbe, k temu pa je prišlo še sprva prostovoljno, kmalu pa prisilno odvažanje delovne sile v Nemčijo. Administracija na nižjih ravneh je ostala v domačih rokah, z izjemo v večjih mestih. Kulturno in versko življenje z nacionalnim predznakom je ostajalo v avtonomni domači pristojnosti.

Vprašanje je, v koliko lahko sodelovanje Baltijcev z nemškim okupatorjem, in tega je bilo veliko, imenujemo kolaboracija v izvornem negativnem pomenu. Dejstvo je namreč, da niso državi, kateri so leta 1941 hočeš nočeš pripadali, prav ničesar dolgovali. Še več, prav sveži spomini in nezaceljene rane so v njih okrepili protirusko in protiboljševiško usmerjenost, kar je predstavljalo glavni motiv za sodelovanje z nacisti. To je delno veljalo tudi za sodelovanje pri holokavstu. Že med samimi vojnimi operacijami so neformalne skupine pričele z iztrebljanjem Judov, kar se je kasneje tudi z nacistično pomočjo še pospešilo. Že v letu 1941 je bilo pobitih čez 100.000 Judov, pri čemer jih je samo t. i. "Arajs Kommando" pobil 26.000. Vzroki za antisemitizem so segali še v stare čase, najnovejši pa naj bi bili v dejstvu, da so se sovjetske oblasti pri svoji okupaciji in politiki naslanjale prav na Jude. To je sicer držalo samo delno.⁴⁹ Drugi motiv za kolaboracijo je bilo tudi določeno pronacistično razpoloženje, čeprav je bilo izrecnih fašističnih skupin malo, npr. pri Latvijcih t. i. strelčasti križarji ("Perkonkrusts").⁵⁰

⁴⁶ Neulen, n. d., str. 302; Czesław Madajczyk: Razhajanja glede okupacijske politike v prvi polovici leta 1943. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1997, št. 2, str. 248-251.

⁴⁷ Kārlis Kangeris: Kollaboration vor der Kollaboration? Die baltische Emigranten und ihre "Befreiungskomitees" in Deutschland 1940/1941. V: Okkupation und Kollaboration (1938-1945), Berlin-Heidelberg 1994, str. 165-190.

⁴⁸ Romuald Misiunas, Rein Taagepera: The Baltic States : Years of Dependence 1940-1990. London 2006, str. 49-51.

⁴⁹ Prav tam, str. 61-63.

⁵⁰ Neulen, n. d., str. 290.

Nemci so domačo upravo prisilili tudi k mobilizaciji moških za različne vojaške in policijske enote. Najbolj znani in tudi najbolj številni so bili na podlagi formalne mobilizacije ustanovljeni obrambni bataljoni ("Schutzmannschafts-Bataillone"), kasneje pa so sledile še nove mobilizacije, tako npr. v jeseni 1943. Odziv ni bil velik, posebej v Litvi, vendar se je tam povečal, ko so pozimi poveljstvo teh "lokalnih oddelkov" poverili generalu Povilasu Plechavičiusu. V Latviji in Estoniji so nadaljevali z mobilizacijo za pomožne policijske enote in za legije, za katerimi je stala namera vodstva SS, da se formirajo domače Waffen-SS enote. Do tega je res prišlo, tako da sta v Latviji nastali dve diviziji, in sicer 15. ter 19. "Waffen-Grenadier-Division der SS", v Estoniji pa ena, "20. Waffen-Grenadier-Division der SS (estn. Nr. 1)". Vsaka je štela med 13.000 in 15.000 moških. Kljub nasprotnim obljubam so te enote uporabljali na vzhodni fronti in celo drugod po Evropi, ne pa na domači fronti, tudi proti partizanom. Toda fronta se je leta 1944 zelo približala baltiškimi deželami in strah pred ponovno sovjetsko okupacijo je povzročil, da so bile naslednje mobilizacije in dramatični pozivi še bolj uspešni. To je veljalo posebej za Estonijo, ki se je čutila najbolj ogrožena. V celoti je v "nemških" enotah služilo kar 70.000 Estoncev, še več v Latviji, 110.000, medtem ko v Litvi nekoliko manj, 37.000. Posebej Estonci so se proti prodiranju Rdeče armade ogorčeno bojevali.⁵¹

Opisani okupacijski režimi ter z njimi povezani pojavi kolaboracije so bili značilni za okupirana ozemlja, ki so bila v ožjem interesnem območju osvajalnega nacističnega pohoda. V to območje je seveda nedvomno spadala tudi Slovenija ali vsaj njen severni del. Treba pa je opozoriti na že znano dejstvo, da je nacistična Nemčija - v bistveno manjši meri tudi ostale sile Osi - na svojem obsežnem okupiranem ozemlju prakticirala zelo različne tipe okupacijskih režimov, in da so se hkrati na teh ozemljih razvile zelo različne oblike kolaboracije. V bližini Slovenije je nekaj dežel, ki so med drugo svetovno vojno doživljale zelo različne usode od že opisanih ali pa od slovenske, npr. Slovaška, Madžarska, Hrvaška in Italija. Vse so v fašističnem taboru med vojno veljale za samostojne države, čeprav so bile v bistvu več ali manj podrejene nemškemu rajhu. Italija in Madžarska sta bili zaveznici Nemčije, Slovaška in Hrvaška pa sta nastali kot novi vazalni državi. Slovaškega voditelja Jozefa Tisa je Hitler pod grožnjo razkosa ozeplja s strani sosednjih držav tako rekoč prisilil, da je razglasil neodvisnost, medtem ko gre nastanek "Neodvisne države Hrvaške" pripisati ustaškemu nacionalističnemu potencialu in nerešenemu nacionalnemu vprašanju v Jugoslaviji. Obe pa sta nastali v funkciji razbijanja oziroma uničenja širših držav, Češkoslovaške in Jugoslavije. NDH je bila v bistvu okupirana od vsega začetka, Slovaška in Madžarska šele leta 1944, Italija od jeseni 1943. Slovaška in Madžarska sta do okupacije živeli razmeroma avtonomno, morali sta le zadovoljevati nacistične zahteve; v slovaškem primeru predvsem gospodarske dobave, v madžarskem vojaško pomoč. Obe sta do leta 1944 le

⁵¹ Lennart Meri: Estonec potrebuje (vsaj) majhen hrib. Pogovor z estonskim predsednikom. V: Nova revija, 1999, št. 202/203, str. 15-16. O okupacijskem sistemu in kolaboraciji v Baltiku glej še: Anatol Lieven: The Baltic Revolution. New Haven-London 1997; Hans-Heinrich Wilhelm: Die Rolle der Kollaboration für die deutsche Besatzungspolitik in Litauen und "Weissruthenien". V: Okkupation und Kollaboration (1938-1945). Berlin-Heidelberg 1994, str. 191-216; Geoffrey Swain: Between Stalin and Hitler: Class war and race war on the Dvina, 1940-46. London-New York 2004; Ruth Bettina Birn: Die Sicherheitspolizei in Estland 1941-1944: Eine Studie zur Kollaboration im Osten. Paderborn 2006.

deloma ustregli nacističnim zahtevam po izročitvi oziroma uničenju Judov. V Italiji in NDH je bilo močno avtohtono fašistično gibanje, ki je v svoji rasistični inačici posebej na Hrvaškem povzročilo velike tragedije. Na Slovaškem in Madžarskem so bile fašistične skupine šibke, do izraza so prišle šele po okupaciji. V tej skupini posebej izstopa primer Italije, ko je po propadu fašistične države jeseni 1943 po okupaciji in po milosti Hitlerja nastala vazalna "Italijanska socialna republika", na čelu s Hitlerjevimi vzornikom Mussolinijem. Medtem ko lahko govorimo o kolaboraciji na Hrvaškem od vsega začetka, pa v ostalih državah šele po okupaciji s strani Nemčije. Posebej v Italiji so se novi republikanski fašisti zelo trudili, da bi pomagali okupacijski oblasti pri zatiranju italijanskega odporiškega gibanja.⁵²

Iz navedanega je jasno, da so se okupacijski režimi na Slovaškem, Madžarskem, Hrvaškem in v Italiji kot tudi vzroki za kolaboracijo in njene oblike zelo razlikovali od mehanizmov v deželah, ki smo jih prej opisali in seveda tudi v Sloveniji. Zato velja nekaj reči le o možnih primerjavah med Slovenijo in opisanimi primeri v zahodni oziroma vzhodni Evropi.

O primerjavah okupacijskih sistemov v Sloveniji in drugod po Evropi sta na kratko pisala Tone Ferenc in Božo Repe; zadnji posebej le o Baltiku in Franciji.⁵³ V primeru nacistične okupacije slovenske Štajerske, Gorenjske in delov Koroške je najti kar nekaj paralel s položajem na drugih zasedenih območjih, ki so jih nacisti šteli za svoje ožje nacionalno ozemlje in ki so bila prva na vrsti za vključitev v rajh. Aneksionizem kot prvo značilnost in podobnost smo s tem dejansko že opredelili. Razlike so le v tem, da si je Nemčija nekatera od teh območij priključila v popolnosti, medtem ko Luksemburga, Alzacije, dela Lorene in slovenskega zasedenega ozemlja formalno ni priključila. Praktično pa med obema skupinama ozemelj ni bilo razlik; tudi našeta so bila de facto priključena. Bila so vključena v nemške (sosednje) gaue, oblasti so uvedle delovno službo, vojaško obveznost, uveljavile nemško zakonodajo ter upravni in politični sistem. To sliko je motilo le prebivalstvo, ki po mnenju nacističnih rasističnih organov še ni bilo dovolj zrelo za pridobitev nemškega državljanstva. Da bi to pospešili, so povsod ob intenzivni germanizaciji uvedli večstopenjski sistem državljanstva ter formalno neobvezno članstvo v množičnih organizacijah. "Steirischer Heimatbund" na Štajerskem ter "Kärtner Volksbund" na Gorenjskem sta v tem pogledu primerljiva s "Volksdeutsche Bewegung" v Luksemburgu, "Deutsche Volksgemeinschaft" v Alzaciji ter predvsem z "Deutsche Volksliste" na Poljskem.

⁵² O okupacijskih režimih ter kolaboraciji v teh državah glej: Ivan Kamenec: Slovenský stát (1939-1945). Praha 1992; Slovaška zgodovina. Ljubljana 2005; István Pintér: Hungarian Anti-Fascism and Resistance 1941-1945. Budapest 1986; Mario Fenyó: German-Hungarian Relations 1941-1944. New Haven-London 1972; Ladislaus Hory, Martin Broszat: Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945. Stuttgart 1964; Fikreta Jelić-Butić: Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941-1945. Zagreb 1977; Lutz Klinkhammer: L'occupazione tedesca in Italia 1943-1945. Torino 1993; Luigi Ganapini: La repubblica delle camicie nere. Milano 2002; Enzo Collotti: Kollaboration in Italien während der deutschen Besatzung 1943-1945. V: Okkupation und Kollaboration (1938-1945). Berlin-Heidelberg 1994, str. 415-430.

⁵³ Tone Ferenc: Okupacijski sistemi v Evropi in v Sloveniji 1941. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2001, št. 2, str. 105-112; Božo Repe: Baltiške države med drugo svetovno vojno in primerjava s Slovenijo. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1997, št. 2, str. 235-246; isti, Francija med drugo svetovno vojno: vprašanje kolaboracije, odpora in epuracije ter možne primerjave s Slovenijo. V: Borec, 1998, št. 561-563, str. 5-92.

Za hitrejšo doseg nemške podobe dežele so posegli tudi po ukrepih množičnega izseljevanja oziroma izganjanja domačega prebivalstva, na njegovo mesto pa so naseljevali folksdojčerje iz raznih koncev Evrope. To je bilo značilno za večino primerov, ki smo jih opisali, pač z izjemo Belgije, ki je tudi v nacističnih vizijah ohranjala svojo individualnost in tudi z izjemo Baltika, kjer so nacisti odložili predvideno kolonizacijo v oddaljeno prihodnost. Položaj v "italijanski" Ljubljanski pokrajini je bil ob ohranitvi kulturne in delno tudi upravne avtonomije primerljiv z nemškim okupacijskim sistemom v Baltiku, pri čemer so v slednjem okupacijske oblasti dopuščale do konca višjo stopnjo samouprave. To je sicer veljalo tudi za Ljubljansko pokrajino od jeseni 1943, ko so jo zasedli Nemci.

V pogledu pojava in značilnosti kolaboracije je razvoj v Sloveniji povsem neprimerljiv s tistim v Belgiji, kjer smo imeli opravka s prav vsemi oblikami kolaboracije, s poudarjeno ideološko kolaboracijo in izredno močnimi prostovoljskimi SS enotami. Do neke mere je bilo tako tudi v Baltiku, kjer je kot glavni mobilizacijski motiv nastopal strah pred komunizmom oziroma Sovjetsko zvezo. Do neke mere so tu podobnosti z nastankom kolaboracije v osrednji Sloveniji, ko je šlo predvsem za strah pred perspektivo komunističnega prevzema oblasti, ki se je kazal v delovanju partizanstva pod komunističnim vodstvom. Fašističnega gibanja v Sloveniji pravzaprav ni bilo, za razliko od Belgije in v manjših razsežnostih v Luksemburgu, Baltiku in na Poljskem. V manjši meri so možne asociacije le v zvezi s t. i. Rupnikovim krogom v času njegove pokrajinske uprave v Ljubljani po kapitulaciji Italije. Glede policijske in vojaške oblike kolaboracije je Belgija tudi povsem neprimerljiva; tam je tudi v tem oziru nacionalizem, konkretno flamski, izrazilo pospeševalni moment. Podobno je v Baltiku, medtem ko je v Sloveniji, tudi v tem pogledu najvažnejšo vlogo imel strah in odpor proti komunizmu, se pravi neke vrste protirevolucionarni vzgon. Na nemškem okupacijskem območju pred 1943 na Slovenskem je kolaboracija izrazita med nemško manjšino in delom oportunističnega domačega prebivalstva in v tem pogledu spominja na položaj v Luksemburgu, Alzaciji in na Poljskem. Politične in tudi vojaške kolaboracije s slovenskim predznakom (z majhno izjemo kasneje na Gorenjskem) podobno kot na Poljskem nacisti niso dopustili oziroma so ocenili, da je ne potrebujejo. Tudi tu, kot drugod, je prihajalo do sicer omejenega prostovoljnega prijavljanja v SS in Wehrmacht. Globalna slika torej pokaže, da je v mnogih elementih položaj na Slovenskem možno primerjati z drugimi deželami, predvsem tistimi, ki so jih zasedli in k rajhu priključili nacisti. Toda Slovenija, ki so jo za razliko od drugih zasedli v začetku kar trije okupatorji, tudi zato ohranja svoje izvirne značilnosti.⁵⁴

⁵⁴ O kolaboraciji na Slovenskem glej Boris Mlakar: Slovensko domobranstvo 1943-1945 : ustanovitev, organizacija, idejno ozadje. Ljubljana 2003; France Bučar: Usodne odločitve. Ljubljana 1988; Stane Kos: Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941-1945, I-II. Rim 1984, Buenos Aires 1991; Tone Ferenc: Die Kollaboration in Slowenien: Grundlagen, soziale Träger, Konzepte und Wirkungen. V: Okkupation und Kollaboration (1938-1945). Berlin-Heidelberg 1994, str. 337-348.

Boris Mlakar

THE IDEOLOGICAL BASES OF THE COLLABORATION IN EUROPE DURING THE SECOND WORLD WAR AND A SHORT COMPARISON WITH SLOVENIA

S u m m a r y

In modern historiography of the Second World War, increasing attention is dedicated to a systematic study of the phenomenon of collaboration. A growing number of in-depth monographs and comparative studies, employing critical analysis and more or less original systemisation, deal with the very concept of collaboration as well as related specific contents. Regardless of this, the following two material and, at the same time, methodological bases, on which our understanding of collaboration leans, remain valid: on one side, occupation by a (hostile) occupying force, and on the other, its object, i.e. an occupied territory with its political structures and population. Most researchers agree that the decisive protagonist in this dichotomy is the occupier who decides upon the collaboration of the occupied population by tolerating, desiring or even demanding it. Various occupying systems in Europe, especially those set up by the Nazis, were thus an obvious framework and a necessary condition determining the emergence, type and degree of collaboration. They reflected the occupier's short and long-term plans concerning the occupied territory and its inhabitants, as well as indirectly determining the type and degree of collaboration.

The occupying system in Slovenia, when compared with some other European countries, was different from the outset in that Slovenia was occupied by three Axis members. This fact contributed to a specific type of collaboration in Slovenia. First, there was an Italian occupation of the central part of the Slovene territory (the Ljubljana Province). As far as the Nazi short-term measures and final objectives are concerned, the German occupation of the Slovene territory was comparable or even identical with the situation and fate intended for Luxembourg, Alsace, parts of Lorraine and Belgium, and a large, mostly western part of the pre-war Poland. The Nazi plans for all the above areas included total Germanisation and *de facto* and *de iure* annexation to the German Reich. The remainder of Poland was organised as a 'general government'. Although the long-term plans for the said territory envisaged the deportation of Poles and a German colonisation, the occupying regime tolerated Polish cooperation at the lowest administrative level.

Comparatively milder occupying systems were established in the Baltic states. While these too were earmarked for a German colonisation, the occupiers allowed for a parallel, local administration in the framework of the so-called *Reichskommissariat Ostland*. Peculiar was the case of Belgium where the domestic administrative and economic elite continued to exercise an important role even under German military administration. The coexistence of the occupying and domestic regimes in the Baltic states and in Belgium may, in some segments, be compared with the initial situation in the Ljubljana Province. Very different, however, was the situation in Slovakia which, as a Nazi vassal, did not have to face German occupation until Summer 1944, and even more so in Italy, an Axis member, which was occupied as late as September 1943. After the foundation of Mussolini's Social Republic, a specific though unequal double regime was established, at least in northern Italy.

Collaboration of some form and degree, therefore, occurred in all occupied territories. However, cooperation and convergence with the occupier's interests, which could go as far as a total ideological and political identification, was most pronounced in ideologically motivated collaboration. The collaboration of heavily Nazified German minorities, which also exercised the role of the fifth column, was a matter of course. In the Flemish part of Belgium, several political parties and movements immediately started collaborating with the occupier, motivated by their nationalism as well as Nazi ideology. The latter was much less present among the population of Luxembourg and Alsace, where collaboration was mainly motivated by opportunism. Opportunism as survival tactics was also the prevailing element in the collaboration in occupied Poland, despite some ambiguous situations in the triangle between the German administration, the national resistance movement and Polish Jews. Anti-Bolshevism, the fear of Russians and also anti-Semitism, were in the ideological background of a ramified collaboration in the Baltic states, whereas in Slovakia, collaboration was chiefly motivated by nationalism. In Italy, after September 1943, the Italian Fascists and their German occupiers were united by ideology as well as a joint struggle against the (communist) partisans. In Nazi occupied Slovenia, collaboration was, at first, mainly motivated by opportunism. Similar, although at a higher level and with a Slovene connotation, was the case in the Ljubljana Province. In the western part of Slovenia, resistance and the fear of communism subsequently prevailed over opportunism.

SLOVENSKA NOVEJŠA ZGODOVINA : od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992. Ljubljana : Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, 1509 strani